

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ARGINTĂRIEI SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN BANAT

Diana Mihoc Andrásy

Aflat în componența Austriei și sub egida Europei catolice, **Banatul** secolului al XVIII-lea reprezenta o regiune extrem de importantă în politica habsburgilor, devenind rapid provincie de experimentare a ideilor reformiste ale **imperiului austriac**. Prin urmare, Banatul va cunoaște o evoluție diferită față de celelalte provincii ale imperiului datorită dobândirii statutului de provincie imperială și a concesiilor pe care acest statut le-a atras după sine. Tot diferită este și evoluția **Banatului** față de țările române și chiar față de Transilvania vecină, transformările rapide, **uneori brutale** chiar, impuse întregului ținut de administrația imperială facilitând **pătrunderea rapidă** a noilor forme stilistice, forme legate direct de barocul central european (**Barocul în Banat** 1992:13).

Pătrunderea unui stil apusean în mediul de tradiție bizantină al **Banatului** anterior cuceririi austriece, într-un climat în care se încerca menținerea canoanelor tradiționale și a credinței ortodoxe – care însemna aplicarea vechilor forme și mijloace de exprimare – a fost un proces interesant. Rezistența față de catolicism și, **implicit**, față de arta și cultura vest-europeană ar fi trebuit să închidă căile de **pătrundere** a elementelor modernizatoare. Interesant este tocmai faptul că nu s-a **întâmpnat** acest lucru, elementele tradiționale și cele moderne găsind o modalitate de a exista **împreună**, creând o artă provincială aflată sub semnul barocului, artă în care se regăsesc atât particularitățile Europei occidentale cât și influențe din Transilvania, din Țara Românească și sudul Balcanilor, din Moldova, Rusia și Ucraina (Jovanović 1997:32; Artă medievală 2002:134).

Cercetările de istorie a artei bănățene a secolului al XVIII-lea s-au ocupat aproape în exclusivitate de arta decorativă, arta aplicată fiind studiată doar ocazional, de cele mai multe ori în mod indirect, obiectele fiind menționate doar ca piese din colecții, biserici sau mănăstiri.

În ceea ce privește argintăria, motivele lipsei unei cercetări exhaustive sunt ușor de înțeles, primul și cel mai important reieșind din însăși natura obiectelor în discuție. Majoritatea pieselor de argintărie a secolului XVIII o reprezintă obiectele de cult, unele dintre ele folosindu-se încă la oficierea sacrametelor, altele fiind expuse în colecțiile diferitelor culte. În ambele cazuri reticența proprietarilor este ușor de înțeles având în vedere valoarea lor artistică, istorică, documentară și desigur, valoarea lor intrinsecă, fiind vorba de obiecte de argint sau argint aurit, în unele cazuri ornamentate cu pietre semi-prețioase sau prețioase.

La aceasta se adaugă lipsa aproape totală a oricăror mențiuni despre aceste

piese în lucrările contemporane, explicabilă prin secretul de care ele au fost apărute întotdeauna, fie că vorbim despre secrete de breaslă sau despre secretele fiecărui meșter în parte. Sursele arhivistice locale, atât arhivele de stat cât și cele cultice, sunt descompletate de distrugerile succesive suferite, oferind date extrem de puține despre meșterii argintari ai secolului al XVIII-lea, sau despre obiectele de argintărie ale perioadei.

Vom încerca în cele ce urmează să trecem în revistă preocupările legate în mod direct sau indirect de studiul argintăriei în Banatul secolului al XVIII-lea. O primă precizare care se impune se referă la dualismul expresiilor artistice în Banatul perioadei, dualism care se observă clar în construcțiile epocii, în pictură și în sculptură, și care se regăsește și în piesele de argintărie.

Astfel, o primă categorie o reprezintă, desigur, piesele de argintărie catolică de import care au ajuns în Banat imediat după cucerirea lui de către armatele imperiale. Importate de către înalții demnitari ai bisericii catolice din centre de prestigiu ale imperiului, din Viena și mai ales din Augsburg, locul în care meșteșugul argintăriei a atins perfecțiunea în secolul XVIII (Catalog Budapesta 1991:16; Cséfalvai 1997:45), piesele de argintărie vor fi destinate decorării ctitoriilor imperiale romano-catolice. Ele vor avea însă și un rol extrem de important în transferurile stilistice care au loc în perioada studiată, argintăria secolului al XVIII-lea aflându-se fără îndoială sub semnul barocului (Marica 1994:7), elementele baroce regăsindu-se în toate piesele perioadei, indiferent de apartenența religioasă a acestora.

Frecvent argintarii se ocupau și cu negustoria diferitelor mărfuri prețioase, având relații în străinătate. Totuși, listele vamale nu menționează piesele de argintărie decât în cazul darurilor sau al comenzilor oficiale, ceea ce denotă existența unui trafic ilicit de o anume amploare, în ciuda existenței unei politici protecționiste a acestor piese (Marica 1994:8,9). La aceasta se adaugă și circulația calfelor care, pentru a se perfecționa vizitează atelierele celebre din străinătate, toate acestea constituind factori de propagare stilistică (Bardos 1961:103; Marica 1994:8).

Atribuirea pieselor de argintărie se face în principal pe baza mărcilor existente pe obiecte, iar în cazul în care acestea nu există, se ia în discuție stilul piesei sau analogiile existente. Principala problemă cu care ne-am confruntat în cercetare o reprezintă lipsa unui catalog de mărci pentru perioada studiată care să cuprindă și Banatul. Catalogul de mărci al lui Horst Klusch, *Siebenbürgische Goldschmiedekunst (Argintăria în Transilvania)*, nu include și Banatul, iar studiile Corinei Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările române (sec. XIV-XIX)* și *Arta metalelor prețioase în România* se opresc tot la granița Transilvaniei, acestea fiind, de altfel, și singurele lucrări care conțin mărci de meșteri de pe teritoriul țărilor române.

Prin urmare, singurul catalog de mărci pe care îl putem folosi în momentul de față este cel al lui **Kőszeghy Elemér**, *Magyarországi ötvösjegvek a középkortól 1867-ig (Mărci de meșteri maghiari din Evul Mediu până în 1867)*, apărut la Budapesta în anul 1936.

Prima distincție care trebuie luată în considerare în studiul mărcilor de argintari este legată de diferitele semne care apar pe obiecte.

Astfel, unele dintre aceste semne erau un fel de semnătură prin care meșterul își trecea numele și, eventual, data execuției pe obiect. **Mărcile de meșter** sunt destul de rare și sunt de obicei gravate.

Semnele care apar mai des nu au fost puse pentru a identifica meșterul ci pentru a dovedi conținutul de metal prețios al obiectului, și sunt așa-numitele **mărci de probă**. Ele sunt dovezi ale originii obiectului și sunt mai greu de falsificat. De asemenea, proveniența obiectului este mai ușor de verificat cu ajutorul lor. Ele pot fi aplicate de către breaslă, de către oraș sau chiar de către meșter, caz în care meșterul era cel care își asuma responsabilitatea pentru puritatea metalului. Spre deosebire de mărcile de meșter, mărcile de probă sunt bătute pe obiecte.

În sfârșit, alte semne care pot apărea pe piese nu reprezintă producătorul obiectului ci proprietarul, comanditarul sau donatorul, și pot fi și din altă perioadă decât piesa (Köszeghy 1936:XV).

Originea sistemului de mărci folosit în Europa vestică este discutabilă, legăturile sale cu sistemul de mărci folosit în Bizanț din secolele V-VIII fiind controversate. Se pare că sistemul vestic este mult mai târziu și, de asemenea, mult mai simplu, la început fiind suficient un semn care atesta proveniența dintr-un oraș unde se controla puritatea metalului prețios. În Franța apare prima mențiune despre mărci într-un document de la 1275 și se pare că s-a folosit stema orașului, iar în Italia, de unde provine primul obiect cu marcă din secolul al XIV-lea, se foloseau inițialele orașului (Köszeghy 1936:XVI).

În secolele XIV-XV existau deja mai multe metode de marcarea a obiectelor, lucru explicabil prin proveniența meșterilor. Astfel, meșterii din Germania aplicau pe obiecte doar marca de meșter, cei din Italia foloseau mărcile de oraș, în timp ce meșterii maghiari foloseau marca de breaslă (Köszeghy 1936:XVIII). Chiar dacă modalitățile de marcarea a obiectelor erau diferite, exista obligativitatea de a pune mărci pe obiecte.

Documentele nu menționează nimic despre modul efectuării încercărilor, actele breslelor menținând secretul în legătură cu tot ceea ce se referea la prelucrarea metalelor prețioase. Probabil că cele două moduri de încercare a metalelor erau în foc și pe piatră, modul în care s-a efectuat proba având mai puțină importanță în identificarea meșterilor (Köszeghy 1936:XX). Cantitatea de metal prețios din aliaj era de obicei de 13 loți (13 loți = puritate de 812,5‰, echivalentul a ~ 20 carate) (Pallai 1975:49).

Revenind la Banat, primele mențiuni despre argintarii de aici ne sunt furnizate de lucrările de epocă. **Francesco Griselin**¹, savantul italian care a vizitat Banatul în secolul al XVIII-lea și a scris monografia intitulată *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* (publicată în 1780), relatează despre o acțiune a guvernatorului Mercy care, pentru a atrage meseriași și lucrători la manufacturi, a dispus repartizarea unui teren în fața Timișoarei – în Fabric, unde s-au stabilit, alături de alți meseriași, și lucrători pentru prelucrarea argintului (Griselini 1984:130). Dând curs unei invitații promițătoare a guvernului austriac au sosit în Banat mai mulți

‘meseriași imperiali’ (kaiserliche Handwerker) care s-au așezat atât în Timișoara cât și în alte localități din zonă. La început, meșteșugarii erau originari din Austria, Boemia, Ungaria, Transilvania, apoi aria lor de origine se va extinde incluzând și Țările de Jos, Elveția, Italia, Franța (Bardos 1961:101;102). Se pare că aceștia erau calificați în majoritatea meseriilor, incluzând în rândurile lor și lucrători în argint și în aur (Lendvai 1908:23;24; Preyer 1995:206).

Banatul nu cunoștea forma de organizare în bresle în momentul cuceririi sale de către austrieci; ulterior politica economică a guvernului habsburgic nu va îngădui înființarea de bresle în provincia nou cucerită, unde a sprijinit cu toate mijloacele dezvoltarea unei industrii manufacturiere (Bardos 1961:102;103; Muntean 1990:162).

Inexistența breslelor organizate necesita supunerea meseriașilor sub imediata conducere a statului. Între 1717 și 1730 se vor primi 4 argintari în rândul cetățenilor orașului Timișoara. Se pare că a existat un recensământ al argintarilor alcătuit în anul 1732 păstrat în arhivele orașului (Köszeghy 1936:352;353). **Nicolae Ilieșiu** citând surse din secolele XVIII și XIX menționează meșteri aurari și argintari înscrși în *Catastrum Civium* (volume care cuprind istoria Timișoarei între 1717 și 1843): în anul 1717 Freytag Jacob, originar din Graz, Bavaria, romano-catolic, de meserie aurar (Ilieșiu 1943:406); în anul 1782 este înscris un argintar, ortodox, originar din Timișoara, Stoitir Petru; iar la începutul secolului al XIX-lea sunt înscrși alți doi aurari, ambii ortodocși, Șerbanovici Panaioț și Teodorovici Teodor, ultimul originar din Timișoara (Ilieșiu 1943:401).

Argintarii din Timișoara își vor fonda breaslă doar în anul 1815, împreună cu lucrătorii în cupru și cu alți meseriași. În momentul fondării breslei numărul argintarilor era destul de mare, în 1828 fiind atestați 10 meșteri care activau în Timișoara (Köszeghy 1936:352;353). Breasla combinată din Lugoj care includea în rândurile ei și argintari este atestată doar în anul 1844 (Köszeghy 1936:216; Muntean 1990:164). În restul Banatului, la Arad (oraș pe care nu îl vom include în cercetarea noastră, el depășind spațiul Banatului istoric) nu avem date despre existența unei bresle, 2 argintari arădeni figurând în schimb în documentele breslei din Budapesta între anii 1777-1816 (Köszeghy 1936:1).

fig. 1

Inexistența breslelor face ca mărcile de probă folosite în Banat să fie, de fapt, mărci de oraș, cu simboluri luate de pe stemele orașelor. Pentru Timișoara s-a folosit de la începutul secolului al XVIII-lea o marcă având pe ea o *poartă cu două steaguri*. Destul de devreme, în primii ani ai secolului (marca fiind incompletă nu se poate afla data exactă) se va include în marcă și anul (Köszeghy 1936:353)(fig.1-Köszeghy cat. 2088). Pentru secolul al

fig. 2

fig. 3

fig. 4

XVIII-lea avem identificate alte trei mărci de probă: de la mijlocul secolului, din 1784 și din 1790 (Köszeghy 1936:354; Pallai 1975:153) (fig 2 - Köszeghy cat. 2089; 3 - Köszeghy cat. 2090; 4 - Köszeghy cat. 2091).

Mărcile de meșter sunt, din păcate, la fel de puține, identificarea lor aparținând aceluiași cercetător maghiar Köszeghy Elemér. Marcate cu mărcile de probă pe care le-am menționat anterior apar mărcile de meșter: 'SCZ' 'WCL' 'WL' (Köszeghy 1936:353;354) (fig.5;6;7). Cercetările pe care le-am întreprins până în acest moment ne-au condus la identificarea

fig. 5

fig. 6

fig. 7

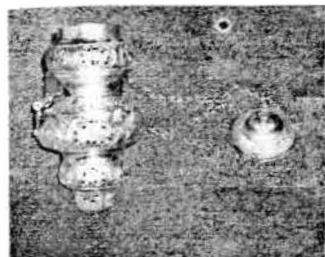

fig. 8

mai multor obiecte aflate în colecția bisericii sârbești cu hramul Sf. Gheorghe din Timișoara – Fabric, aparținând meșterului argintar 'WL': un set de 8 candelă (fig. 8) și o ferecătură de Evanghelic (fig. 9; fig. 10). Pe toate aceste obiecte apare și marca de probă din Timișoara: candelă sunt din anul 1794 (fig. 11), iar ferecătura de Evanghelic este datată în anul 1792 (fig. 12), cele două mărci de probă adăugându-se astfel la cele semnalate de Köszeghy.

fig. 9

fig. 10

Nu putem încheia discuția referitoare la meșterii argintari din Banatul secolului al XVIII-lea fără să-l amintim pe argintarul menționat în lucrările de specialitate: meșterul timișorean Ioannis Panaiotis. Catalogul de expoziție *Barocul în Banat* publică piese de argintărie din tot Banatul, aparținând Colecției Episcopiei romano-catolice din

fig. 11

fig. 12

Timișoara, Colecției Episcopiei sârbești din Timișoara, Colecției Mitropoliei Banatului și Colecției Protopopiatului Lugoj. Fișele de argintărie aparțin dr. **Adriana Buzilă**.

În acest catalog apare prezentat candelabrul cu 8 candelă de argint aflat în posesia bisericii sârbești din Timișoara – Cetate (cat.227) care are gravat pe el anul execuției – 1751, numele meșterului – Ioannis Panaiotis și locul de proveniență –

Timișoara (Barocul în Banat 1992:23;74;75). Din păcate, candelabrul nu prezintă nici o marcă, atribuirea lui fiind făcută doar pe baza inscripției gravate pe piesă, iar candelă sunt în mod evident de altă proveniență, 4 dintre ele având pe ele marca de probă din Viena, anul 1852 (fig. 13 - Pallai fig. 54) și marca de meșter 'JIV' (fig. 14), iar celelalte 4

fig. 13

fig. 14

fiind nemarcate. O explicație ar putea fi distrugerea candelelor originale ale candelabrului în incendiul din 1849 și înlocuirea lor cu unele comandate la Viena. Ceea ce nu este clar însă este lipsa mărcii de probă de pe candelabru, având în vedere existența acestor mărci în Timișoara încă de la începutul secolului.

În ceea ce urmează ne vom limita să menționăm doar obiectele de argintărie publicate, analiza acestora și eventualele comentarii sau interpretări urmând să le facem ulterior.

Celelalte piese din colecția Episcopiei sârbești prezentate în catalogul amintit includ: un litier (cat.226) din anul 1774, atelier central-european, probabil bănățean și un chivot (cat.254) de secol XVIII, atelier central-european, provenit de la mănăstirea Bezdin (Timiș) (Barocul în Banat 1992:74-75;81). Dacă tehnica de prelucrare a acestor obiecte o imită, în mare măsură, pe cea a pieselor catolice (într-o manieră provincială evidentă), la piesele de cult specifice cultului ortodox (chivot, litier) apar, desigur, redatemele iconografice specifice tradiției bizantine.

Menținându-ne de aceeași parte a spectrului confesional și anume a pieselor de argintărie aparținând Episcopiei ortodoxe sârbe dorim să mulțumim pe această cale dr. **Adriana Buzilă** care ne-a pus la dispoziție fișele domniei sale care conțin semnalări ale pieselor de argintărie aflate în bisericile sârbești din Timișoara și Banat, piese nepublicate în marea lor majoritate.

Dintre aceste obiecte ne vom opri în primul rând la cele aflate în biserica ortodoxă sârbă Sf. Gheorghe, Timișoara - Fabric, care cuprinde: un set de candel (14 bucăți – 1 mare, 2 de mărime medie și 11 mici), având drept elemente auxiliare pahare de sticlă roșie, obiecte datate la mijlocul secolului XVIII și atribuite prin analogie aceluiași meșter timișorean, Ioannis Panaiotis; 2 cădelnițe alcătuite din piese eterogene aparținând secolelor XVIII și XIX; 4 sfeșnice de secol XVIII; 2 cruci de aceeași perioadă, una de tip monstranță cu decor rocaile, cealaltă prezentând inscripția NW, precum și o altă literă ștearsă; un litier decorat cu motive rococo, datat în secolul XVIII, având pahare de ulei drept elemente auxiliare; 2 potire, secol XVIII respectiv prima jumătate a secolului XIX, o câniță cu capac, a doua jumătate a secolului XVIII și un platou de aceeași perioadă.

În ceea ce privește obiectele care se găsesc în colecția bisericii ortodoxe sârbe Înălțarea Maicii Domnului, Timișoara - Cetate, dr. Buzilă semnalează încă o dată candelabrul lui Ioannis Panaiotis; o altă candelă atribuită prin analogie aceluiași meșter, datată 1751; un set de candel (5 bucăți), datate 1759, 8 candel datate toate în secolul XVIII; un litier din anul 1735; un pahar de tip lealea și o cruce în formă de monstranță datată 1762.

Referitor la bisericile sârbești din județul Timiș care au în inventar obiecte de argintărie sunt amintite următoarele: Cenad – 2 candel de secol XVIII; Sânicolaul Mare – 2 potire, unul din 1809 și unul din 1810, ultimul cu o inscripție care menționează atelierul școală a lui Casudin Tabanokici și un litier datat în a doua jumătate a secolului XVIII; Sânpetru Mare – o linguriță cu inscripția CM; Saravale, comuna Sânpetru Mare – o cădelniță de secol XVIII și un potir din anul 1819.

Celelalte lucrări care publică mențiuni ale obiectelor liturgice din metal prețios care aparțin bisericii ortodoxe sârbe din Banat sunt destul de puține ca număr, iar piesele de argintărie apar menționate în mod indirect în cele mai multe dintre cazuri.

Dintre acestea prima din punct de vedere cronologic este lucrarea lui **Szentkláray Jenő**. *A Szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon* (*Urme istorice ale bisericilor-mănăstiri sârbești în Ungaria de Sud*), publicată în anul 1908. Mențiunile despre argintăria de cult sunt, din păcate, indirecte. Una dintre ele se referă la mănăstirea Bezdin și este din anul 1740, atunci când călugării mănăstirii grecești Vincsa din Serbia s-au mutat la Bezdin și au adus cu ei numeroase obiecte bisericești de valoare, printre care vase de cult și obiecte din aur și argint (Szentkláray 1908:38). Cealaltă informație este de la mănăstirea Meszics și relatează că în anul 1743 Stefánovics Mózes a plecat în Rusia de unde s-a întors cu daruri foarte bogate în bani și în donații bisericești: icoane, cărți, haine, vase, pentru reconstrucția mănăstirii-biserici (Szentkláray 1908:49).

Informații directe, de această dată, despre piese de argintărie sârbească avem din lucrarea lui **Ștefan Bugarski**, *Ortodoxia sârbă în România*. Sunt amintite câteva piese: un disc de la biserica sârbească din Arad din anul 1675 (Bugarski 1995:89); un chivot de argint provenind de la mănăstirea Sfântul Gheorghe – Bârzava (Bugarski 1995:88); un potir cu medalioane de email redând scene religioase de la biserica sârbească din Timișoara-Fabric (Bugarski 1995:161) și o cruce cu miniaturi pictate de la mănăstirea Baziaș (Bugarski 1995:171), toate aparținând secolului al XVIII-lea.

O mențiune despre argintăria din secolele XVI-XVIII a mănăstirii Hodoș-Bodrog, piese cuprinse în colecția mănăstirii alături de manuscrise liturgice slavo-române, apare în *Dicționarul de pictură veche românească din Transilvania sec. XIII-XVIII*, lucrare enciclopedică a academicianului dr. **Marius Porumb** (Porumb 1998:226).

Încheiem referirea la piesele sârbești cu articolul lui **Olga Putin**, „*Valori ale cultului ortodox sârb din România*”, care conține o prezentare a colecției Episcopiei Ortodoxe sârbe din Timișoara, fiind amintite obiectele de cult din argint și argint aurit din această colecție: cruci, chivot, potir, litier, piese din secolele XVIII și XIX, unele dintre ele executate de meșteri aurari și argintari din Timișoara (Putin 1998:344).

În ceea ce privește obiectele de argint aparținând Bisericii Ortodoxe Române din Banat catalogul amintit anterior, *Barocul în Banat*, prezintă o piesă din Colecția Protopopiatului Lugoj, un chivot (cat.225) din anul 1775, executat într-un atelier central-european, probabil bănățean (Barocul în Banat 1992:74).

Informațiile despre argintăria ortodoxă românească apar cu precădere în publicațiile Editurii Mitropoliei Banatului.

Ion Mureșianu în lucrarea sa *Colecția de artă religioasă veche a arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului* trece în revistă și piesele de argintărie ale colecției aflate la subsolul Catedralei Mitropolitane. Cea mai veche piesă este o cruce din lemn de abanos îmbrăcată în foiță de argint ciocănit și decorată cu perle, de

proveniență rusească, datată în secolul al 15-lea, care a ajuns în colecție de la biserica din Banloc (Mureșianu 1973:59). Cronologic urmează o cădelniță de argint din anul 1656 provenind din mausoleul familiei Mocioni de la Foieni. În secolul al XVIII-lea se poate data anaforiera de argint de la biserica din Lugoj (Mureșianu 1973:61). Celelalte piese menționate sunt fie din metal aurit, fie depășesc cronologic secolul al XVIII-lea.

Chiar dacă argintăria nu constituie obiectul de studiu al lucrării *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, autorii acesteia **I.D. Suciu și Radu Constantinescu** menționează uneori și obiectele liturgice din metal prețios care se găseau în inventarul bisericilor din eparhia Timișoarei în anul 1758: o cruce de argint aurit, o linguriță și o copie de argint aurit în biserica statului Pordeanu; o steluță de argint în biserica din Ususău (Suciu 1980:262); o cruce de argint aurit, o steluță, o linguriță și o copie de argint din biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului a satului Comloș; din același sat de la biserica sârbească Sf. Gheorghe fiind menționate o copie și o steluță de argint (Suciu 1980:265;266); o steluță de argint din satul Sânpetru (Suciu 1980:267); un potir, discos, steluță, linguriță și copie de argint în biserica din Sânicolaul Mare; o linguriță și o copie de argint în biserica satului Sănandrei (Suciu 1980:270), precum și o steluță de argint din biserica din Vinga (Suciu 1980:276).

Un alt indiciu despre obiectele de cult care apare în această lucrare este o rezoluție a împăratului Leopold al II-lea pe referatul Cancelariei aulice asupra actului final al Congresului de la Timișoara din 1790 care decide că 'odoarele liturgice nu se pot vinde, urmând ca acest abuz să se stârpească' (Suciu 1980:477).

Altă lucrare în care am găsit o mențiune despre un chivot gravat și aurit, provenit de la biserica din Margina, având inscripționate pe el anul 1786 și un nume: Ion Zugravu (Ștefănescu 1981:56), îi aparține lui **I.D. Ștefănescu: *Arta veche a Banatului***.

Încheiem mențiunea pieselor de argintărie ortodoxă românească cu lucrarea *Monografia orașului Caransebeș* a lui **Andrei Ghidiu și Iosif Bălan** care cuprinde o informație conform căreia în anul 1833 în noaptea de 9/10 mai s-a furat din biserica Sf. Gheorghe din Caransebeș o candelă mare de argint, fără nici o altă mențiune despre autorul, locul de proveniență sau datarea piesei (Ghidiu 2000:42).

Trecând de cealaltă parte a spectrului confesional, piesele de argintărie ale romano-catolicilor din Banat aparțin altei clase prin perfecțiunea execuției, fiind aproape în exclusivitate piese de import, executate de meșteri din imperiu în cel mai pur stil baroc. Atunci când piesele sunt executate la Timișoara, ele reprezintă de fapt copii mai simple ale obiectelor importate de la Viena (Kőszeghy 1936:354).

O hotărâre imperială din anul 1777 permitea importul în țară, fără plata de taxe vamale, a cărților, picturilor și a obiectelor de artă (Miklósik 1998:24). Desigur piesele catolice provenite din marile orașe ale imperiului: Viena, și mai ales Augsburg, cel mai renumit centru de argintărie al perioadei, au putut ajunge în Banat cu mai multă ușurință în urma acestei decizii. Prin urmare, preoții catolici de aici au putut

oficia Sfânta Misă beneficiind de obiecte de cult aduse din imperiu, acest lucru fiind în totalitate conform spiritului baroc, fastului și spectacolului caracteristice acestuia.

O lucrare extrem de valoroasă pentru studiul argintăriei catolice din Banat este cea a domnului episcop **Martin Roos**, *Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort in Südösten Europas (Maria-Radna. Un loc de pelerinaj în sud-estul Europei)*. Monografie a bisericii Maria-Radna, locul de pelerinaj al catolicilor din Banat, lucrarea conține și prezentarea colecției de argintărie a bisericii. Documentarea minuțioasă, istoricul pieselor, fișele acestora, analogiile date și indiciile privind restaurările ulterioare, precum și imaginile impecabile, toate contribuie la crearea unei opere de excepție, greu de egalat. Deoarece biserica de la Radna nu este situată în aria noastră de cercetare, vom menționa doar că majoritatea pieselor provin din Viena, fiind executate de meșterul Joseph Moser, un bijutier burghez din Viena, care a lucrat și pentru Domul din Timișoara (Roos 1998:182;183). Mai mult, cunoaștem și numele bijutierilor din Banat care au restaurat unele piese, Jakob Oster, bijutier din Lipova (Roos 1998:188;189) sau care au instalat altele, Johann Lampl, bijutier din Timișoara (Roos 1998:56;57).

Obiectele de argintărie incluse în catalogul *Barocul în Banat* care aparțin Episcopiei Catolice din Timișoara sunt următoarele: 2 potire (cat.235;229), unul având menționat anul execuției 1715 și inscripția G.A.V., celălalt prezentând stema episcopului de Falkenstein (episcop al Timișoarei între 1730-1741); 2 potire cu patenă (cat.228;239), primul din 1747, având inscripția Valentin Puentis (meșterul sau atelierul), cel de-al doilea datat 1751; un ciboriu (cat.230) datat la mijlocul secolului XVIII provenit probabil dintr-un atelier central-european; 2 relicviare (cat.232;236) de secol XVIII, ateliere central-europene; 4 monstrante (cat.231;234;240;233) dintre care primele trei provin din ateliere central-europene fiind datate în a doua jumătate a secolului XVIII, în timp ce ultima vine din Augsburg și este datată 1720; 2 cârje episcopale (cat.237;238), ambele din secolul XVIII (Barocul în Banat 1992:75;78). În ceea ce privește stilul acestor piese, elementele baroc propriu-zise se combină cu cele rocaille, tehnica de execuție fiind cea obișnuită în epocă și anume, argint aurit prelucrat prin turnare, au repoussé, cizelare, incizare, ștanțare și împodobit cu pietre și medalioane de email.

Continuăm prezentarea obiectelor de cult cu obiecte provenite din biserici din Banat care se găsesc în diferite colecții din Ungaria și ne vom referi în primul rând la Colecția Bisericii Ortodoxe Române din Gyula care apare prezentată în lucrarea *A Magyarországi Román Ortodox Egyház kincsei (Vestigiile Bisericii Ortodoxe române în Ungaria)*, aparținând cercetătoarelor **Csobai Elena** și **Martin Emilia**. Cea mai interesantă mențiune ni se pare a fi cea despre un potir din argint aurit în stil baroc provincial, datat Timișoara 1742, având inscripționate pe el numele meșterului Ioan Slató (Ioan Aurarul) și o dedicație cu caractere chirilice, potir care provine din Cenadul Unguresc (Csobai 1999:42;43). Datele înscrise pe potir reprezintă o altă confirmare a existenței unui atelier de prelucrat obiecte de aur și argint la Timișoara, iar Ioan Aurarul pare a fi un meșter din Timișoara, nefiind exclusă o posibilă identificare a acestuia cu meșterul timișorean Ioannis Panaiotis amintit anterior, datarea apropiată a celor două

piese reprezentând un prim indiciu în acest sens.

Un alt articol intitulat *Valori artistice românești și unele sârbești în colecții din țările vecine* al lui **Eugen Glück**, amintește alături de piese din Transilvania aflate în colecția Muzeului de Artă Industrială din Budapesta și de piese care au aparținut românilor macedonieni care au trăit în Ungaria aflate în prezent în Muzeul Bisericii Ortodoxe din Miskolc, și câteva obiecte de cult păstrate în Palatul episcopal din Vârșeț: un sfeșnic din 1539, 6 cupe din metal aurit și 3 inele episcopale, din păcate fără menționarea locului de proveniență, a autorului sau a datei execuției (Glück 1999:411).

Obiectele de argintărie la care ne vom referi în continuare aparțin Comunității evreilor din Timișoara. Din păcate, aceste obiecte nu sunt expuse, studiul lor fiind astfel extrem de dificil. De asemenea, o mare parte dintre piesele de metal prețios au fost trimise în Israel, desigur din motive de securitate, precum și din lipsa unui spațiu adecvat de expunere. Din documentarea noastră aceste piese nu au fost studiate din punctul de vedere al istoricului de artă, de aceea considerăm că ele reprezintă un punct important pentru înțelegerea fenomenului artistic în Banat, mai exact, a argintăriei secolului al XVIII-lea, preocupare care constituie obiectul studiului nostru. Includerea lor în acest stadiu al cercetării noastre se face doar pentru a sublinia materialul inedit de studiu pe care ele îl reprezintă.

Obiectele de cult iudaice se deosebesc fundamental de cele creștine, ele fiind folosite în exclusivitate ca ornamente ale Torei, sulurile legii iudaice: coroana (*Keter et haim*) și Rimonim (*Et haim / Tut*) – piese care se îmbracă pe capetele celor două axe ale sulurilor; pectoralul (*Tas*) – obiect ritualic care atârnă pe corpul sulurilor, acoperit de o învelitoare cilindrică; indicatorul (*Iad*) – folosit pentru marcarea pasajelor lecturii, fiind interzisă atingerea sulurilor cu mâna (Benoschofsky 1996:29-30; Kuller 1999:21). Stilul acestor obiecte se înscrie în tendința generală a epocii, pentru secolul XVIII predominând elementele de decor baroc, tehnica lor de execuție fiind cea obișnuită: au repoussé, cizelare, filigranare, emailare.

Din categoria obiectelor ritual domestice, piesele executate cu maximum de imaginație sunt cutiile de mirodenii (*Hadaș*) – folosite în ceremonialul Havdala care marchează sfârșitul Sabbath-ului – obiecte spectaculoase prin forma lor deosebită: castel, turn, floarea-soarelui, pește cu solzi, locomotivă (Benoschofsky 1996:32; Kuller 1999:50). Deoarece aproape fiecare sărbătoare iudaică este marcată cu ajutorul obiectelor tradiționale specifice: cupe, sfeșnice, tăvi, vom reveni pe larg asupra acestora în partea dedicată studiului argintăriei iudaice, ineditul acestor piese necesitând o abordare detaliată.

O primă concluzie care se impune după trecerea în revistă a lucrărilor care menționează obiectele de argintărie din Banat este informația extrem de redusă disponibilă în prezent. Astfel, deși argintăria apare menționată, direct sau indirect, în toate lucrările amintite este evident faptul că ea nu constituie obiectul principal de studiu al nici uneia dintre acestea. Din datele pe care le deținem în acest moment,

Episcopia catolică efectuează un studiu al pieselor aflate în colecția proprie, studiu condus de cercetători germani. Nu știm însă care este stadiul acestei cercetări, nici ce cuprinde aceasta sau modul ei de abordare, și nici cine este implicat în acest proiect.

Cercetarea pe care am reușit să o întreprindem până în prezent ne indică clar prezența în Banat, alături de obiectele de import, a pieselor executate în atelierele locale. Mărcile de probă din Timișoara secolului al XVIII-lea reprezintă cea mai importantă dovadă în acest sens, existența lor neputând fi explicată fără prezența în Timișoara a unuia sau mai multor ateliere, mărcile de probă apărând, de regulă, alături de marca meșterului argintar (Pallai 1975:138).

Luând în considerare aceasta și, mai ales, deschiderea comunității ortodoxe la ceea ce însemna modernismul în perioada acoperită de acest studiu, este foarte evident faptul că spre mijlocul secolului al XVIII-lea încep să fie produse obiecte de

fig. 15

argint în ateliere locale, mai mult chiar, de către meșteri locali, ortodocși. Probabil că unii dintre ei au fost trimiși la Viena, sau în alte centre ale imperiului pentru a învăța

fig. 17

fig. 16

meserie și a putea răspunde comanditarilor ortodocși din Banat, care nu se mai mulțumeau cu piese comandate în imperiu ci doreau ca ele să fie executate de meșterii proprii. Este, credem noi, și cazul meșterului argintar

fig. 18

Iowanov, care realizează mai multe piese (potir, discos și steluță, linguriță) pentru comunitatea sârbească din Cenad. Numele sârbesc al meșterului care apare pe marca de meșter de pe toate aceste obiecte, dar scris cu caractere latine și cu o literă mai puțin caracteristică ortografiei sârbești 'w' (fig. 15; 16), dar și marca de probă de pe obiecte (fig. 17) ne dau informații suficient de clare despre circulația meșterilor și despre influențele și transferurile stilistice care au avut loc în Banatul perioadei. Aceste piese locale aparțin cu siguranță stilului epocii chiar dacă sunt marcate de o stângăcie și de un provincialism evident în ceea ce privește execuția, sau dacă conțin multe elemente eclectice (fig. 18).

Considerăm, prin urmare, demersul nostru de cercetare a argintăriei bănățene a secolului al XVIII-lea îndreptățit, clarificarea anumitor aspecte din acest domeniu fiind desigur necesară și binevenită pentru întregirea unei imagini de ansamblu a artei și culturii din Banatul perioadei.

În afară de aceasta, din cercetările pe care le-am efectuat până în prezent, în special în colecțiile de obiecte de argintărie din Ungaria – Colecția Muzeului de Artă Aplicată din Budapesta, obiectele expuse în Basilica St. István din Budapesta, tezaurul de argintărie al Basilicii din Esztergom, Colecția de obiecte de argint a Muzeului Evreiesc din Budapesta, Colecția Episcopiei din Győr și Colecția bisericii reformat

din Sopron, precum și a cataloagelor acestor colecții (Catalog Budapest 1991; Benoschofsky, Scheiber 1996, Cséfalvay 1997; Kolba 2001) am remarcat tendința generală de promovare a acestor adevărate bijuterii spectaculoase de aur și argint, împodobite cu pietre prețioase, precum și impactul pe care acestea îl au, în general, asupra privitorilor. O lucrare despre argintăria din Banatul secolului al XVIII-lea – provincie imperială a habsburgilor – s-ar înscrie, în mod evident, în această tendință generală, completând, sperăm noi, cercetările existente.

BIBLIOGRAFIE

- ARTĂ MEDIEVALĂ 2002** - *Artă Medievală Românească*, Muzeul Național de Artă al României, București, 2002
- BARDOS 1961** - Bardos, Gertrude, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea* în *SAiB*, III, 1961
- BAROCUL ÎN BANAT 1992** - *Barocul în Banat*, Catalog de expoziție, Timișoara, 1992
- BENOSCHOFKY 1996** - Benoschofsky, Ilona, Scheiber, Alexander (editors), *The Jewish Museum of Budapest*, Kossuth Printing House, Budapest, 1996
- BUGARSKI 1995** - Bugarski, Ștefan, *Ortodoxia sârbă în România*, Timișoara, Belgrad, Novi Sad, 1995
- CATALOG BUDAPEST 1991** - *Baroque and Rococo*, An Exhibition from the Collection of the Budapest Museum of Applied Arts, catalogue I-II, Budapest, 1990, 1991
- CSÉFALVAY 1997** - Cséfalvay, Pál, *Esztergom: the Cathedral, the Treasury and the Castle Museum*, Helikon Publishing House, Budapest, 1997
- CSOBAL 1999** - Csobai, Elena, Martin, Emilia, *A Magyarországi Római Ortodox Egyház kincsei (Vestigiile Bisericii Ortodoxe române din Ungaria)*, Gyula, 1999
- GHIDIU 2000** - Ghidiu, Andrei, Bălan, Iosif, *Monografia orașului Caransebeș*, Timișoara, 2000
- GLÜCK 1999** - Glück, Eugen, *Valori artistice românești și unele sârbești în colecții din țările vecine*, în *StCA*, 4-5, 1999
- GRISELINI 1984** - Griselini, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Ed. Facla, Timișoara, 1984
- ILIEȘIU 1943** - Ilieșiu, Nicolae, *Timișoara – monografie istorică*, vol. I, Ed. Gh. Mateiu, Timișoara, 1943
- JOVANOVIĆ 1997** - Jovanović, Miodrag, *Pictura din eparhia Timișoarei*, Novi Sad, 1997
- KLUSCH 1988** - Klusch, Horst, *Siebenbürgische Goldschmiedekunst (Argintăria în Transilvania)*, Bukarest, 1988
- KOLBA 2001** - Kolba, Judit, Hapák, József, *A Győri Püspöki Kincstár (Tezaurul episcopiei din Győr)*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001
- KÖSZEGHY 1936** - Kőszeghy, Elemér, *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól*

- 1867-ig (*Mărci de meșteri maghiari din evul mediu până în 1867*), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936
- KULLER 1999** - Kuller, H., Kara, I., Cajal-Marin, I., *Obiecte rituale iudaice din România*, Ed. Hasefer, București, 1999
- LENDVAI 1908** - Lendvai, J., *Temesvár város közgazdasági leirása (Descrierea economică a orașului Timișoara)*, Budapest, 1908 apud Bardos 1961
- MARICA 1994** - Marica Guy, Viorica, *Argintari transilvăneni în Europa Barocului în SICA, II*, 1994
- MIKLÓSIK 1998** - Miklósik, Elena, *Portrete anonime bănățene din sec. al XVIII-lea în Colecția de artă a Muzeului Banatului în AnB, Artă, S.N., vol.III*, 1998
- MUNTEAN 1990** - Muntean, Vasile V., *Contribuții la istoria Banatului*, Editura mitropolitană, Timișoara, 1990
- MUREȘIANU 1973** - Mureșianu, Ion B., *Colecția de artă religioasă veche a arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1973
- NICOLESCU 1968** - Nicolescu, Corina, *Argintăria laică și religioasă în Țările române (sec. XIV-XIX)*, București, 1968
- NICOLESCU 1973** - Nicolescu, Corina, *Arta metalelor prețioase în România*, București, 1973
- PALLAI 1975** - Pallai, Sándor. *Nemesfémipari zsebkönyv (Carte de buzunar de prelucrare a metalelor prețioase)*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1975
- PORUMB 1998** - Porumb, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania sec. XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, București, 1998
- PREYER 1995** - Preyer, Johann N., *Monographie der Königlichen Freistadt Temesvár (Monografia orașului liber crăiesc Timișoara)*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995
- PUTIN 1998** - Putin, Olga, *Valori ale cultului ortodox sârb din România în AnB, Artă, S.N., vol. III*, 1998
- ROOS 1998** - Roos, Martin, *Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas (Maria-Radna. Un loc de pelerinaj în sud-estul Europei)*, Band I, Schnell & Schneider, Regensburg, 1998
- SUCIU 1980** - Suci, I.D., Constantinescu, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980
- SZENTKLÁRAY 1908** - Szentkláray, Jenő, *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon (Urne istorice ale bisericilor-mănăstiri sârbești în Ungaria de Sud)*, Budapest, 1908
- ȘTEFĂNESCU 1981** - Ștefănescu, I.D., *Arta veche a Banatului. Arhitectura. Picturile murale. Icoanele..* Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981

INTRODUCTORY CONSIDERATIONS ON SILVERWORK IN EIGHTEENTH CENTURY BANAT

Summary

The province of Banat has undergone a different evolution from the rest of the Habsburg's realms due to its status as an imperial domain and the concessions that came with it. Banat has also displayed a special evolution as compared to the Romanian provinces and even to Transylvania in the nearby. The rapid, sometimes even brutal, changing imposed by the imperial administration to the entire region have facilitated the immediate forays of the new stylistic patterns directly linked to central European baroque.

The emergence of a Western style in the Byzantine setting of Banat prior to the Austrian conquest, in a climate that has been trying to preserve the traditional ways and the orthodox faith – implying the use of the ancient forms and means of expression – was an interesting process. The resistance to Catholic faith and, implicitly, to Western European art and culture should have stopped the penetration of the modern features. Still, it did not happen in this way, the traditional and modern aspects managing to last simultaneously, creating a provincial baroque art. Specific details of the Western European art, as well as influences from Transylvania, Romanian provinces and the Southern Balkans, from Russian and Ukraine are to be found in this art.

The researches concerning the history of art in 18th century Banat have focused almost exclusively on decorative arts. Therefore, the applied arts have been studied only occasionally, and mostly indirectly, the objects being mentioned only as parts of collections, churches or monasteries.

As concerning the silverwork, the lack of an exhaustive research is obvious, being connected primarily to the very nature of the objects. The great majority of 18th century silverwork is represented by cultic objects, some of them still in use in religious celebrations, others being exhibited in collections. In both cases, it is easy to understand the reticence of the owners considering their artistic, historical, documentary and, obviously, their intrinsic value, the objects being made of silver and gilded silver, sometimes embedded with precious stones. We may add the almost completely omission of silverwork in contemporary writings due to the mystery in which they were always shrewd, either gild secrets or the secrets of every craftsman. Local archives, both the state and the religious ones, are incomplete, offering very few data regarding

18th century silversmiths and silverwork.

The marks exhibited on the objects are the main criterion for identifying silverwork objects; if they do not exist the style of the object and possible analogies are taken into consideration. Our major problem in research is the absence of a book of marks, that includes Banat too, for the period discussed. Therefore, the only available book of marks is Elemér Kőszeghy's *Hungarian Goldsmith's Marks from the Middle Ages till 1876*, edited in Budapest in 1936.

Gilds had not been in operation in Banat at the time when the province was conquered by the Austrians. Actually, the economic policy of the Habsburg government did not allow the foundation of gilds in the new province, supporting the development of a manufacturing industry. The absence of gilds made necessary a state control of the craftsmen. Between 1717 and 1730 four silversmiths were accepted as citizens of Timișoara. We have mentions of a census of the silversmiths from 1732, but the gild that included silversmiths, workers in cooper, and other craftsmen was founded only in 1815. The number of the silversmiths was probably high, 10 of them being mentioned in the year 1828 as working in Timișoara. The combined gild of Lugoj, which included silversmiths, has been mentioned in 1844. No information about a gild has been available for Arad, 2 silversmiths being referred to in the documents of Budapest's gild in the period 1777-1816.

Due to the absence of gilds in Banat, the test marks have been, in fact, town marks with symbols from the town's arms. **A portal with 2 colours** has been the mark of Timișoara since the beginning of the 18th century. Somewhere around the first years of the century (the mark is incomplete so the exact date is unknown) the year would also be included in the mark. Kőszeghy identifies three other test marks: from the mid-century, 1784 and 1790. The author marks are, unfortunately, very few as well; the objects marked with the test marks we have already mentioned displayed the following author marks: 'SCZ', 'WCL', 'WL'.

We have managed to identify several objects in the course of our research, objects that could be attributed to the silversmith 'WL': a set of 8 votive lights and a Gospel binding. The objects belong to the Serbian church 'Sf. Gheorghe' – Timișoara, Fabric. All of them presented the test mark of Timișoara: the votive lights are dated 1794, and the Gospel binding 1792, these two test marks standing along with the ones mentioned by Kőszeghy.

The study of silverwork in Banat clearly indicates the presence of the objects produced in local workshops side by side with the catholic imports. The most significant evidence in this sense is represented by the existence of the test marks for Timișoara in the 18th century; their presence cannot be explained without one or more local

workshops. More than that, the silversmiths that designed these objects must have been local, orthodox craftsmen. Some of them might have been sent to Vienna, or others centres of the empire, for learning the craft so that they could properly please the orthodox worthies who wanted local craftsmen for executing their commands, and no longer imports from the empire. This is the case, we consider, of the silversmith **Iowanov** who produced several objects for the Serbian community of Ccnad, Timiș County. Both the Serbian name of the craftsman that appears in the author mark – but written with Latin characters – and the occurrence of the letter ‘w’ – an atypical one in the Serbian orthography – and also Vienna’s test mark on the objects, offer us clear information about the craftsmen’s circulation and about the influences and stylistic transfers that took place in 18th century Banat. These local objects have been certainly designed in the style of the period, even if an obvious awkwardness and provincialism could be observed in their execution, or if eclectic elements are present.

Considering all these, a research on silversmith in 18th century Banat might have been appropriate, the results being necessary for a general cultural-artistic approach of the period. Besides this, a tendency for promoting these spectacular jewels in gold and silver, embedded with precious stones, has been showed recently, a study on this subject being relevant in this respect.